

Geschiedenis van
**Bierbrouwen en -drinken
in de Kempen**

Uit het historische werk van
mister Panken (1819-1904)

Bijëen geschaard en ingeleid door Paul Biemans

Voorwoord

Het is een leuk avontuur om samen met mijn vader van 91 jaar oud een aanzienlijk deel van het werk van mister Panken te ontsluiten via internet. Zodat de historie van de Kempen beter toegankelijk wordt. Je hoeft uit het werk van Panken niet veel te lezen om te ontdekken dat de Kempen een boeiende historie heeft. Het is bijzonder om de originele manuscripten van Panken te zien. En spullen vast te houden uit het verre verleden dat Panken beschrijft - uit de verzamelingen van mijn vader - zoals de bierkan uit 1582 die op de voorkant staat. Aan al die spullen kleeft een interessant en leuk verhaal. Zoals de aankoop van deze bierkan op een rommelmarkt. De tijd die we hieraan samen besteden is ook daarom heel waardevol.

In de manuscripten van Panken¹ viel het me op dat het Roomsche leven daarin - hoe kan het ook anders - rijkelijk aan bod komt. Daarom is het vast geen toeval dat de geschiedschrijving van de Kempense dorpen meestal een beschrijving bevat van de plaatselijke brouwerijen, de brouwhistorie of van gelegenheden waarbij een ton bier werd aangeslagen. Daaruit blijkt dat onze Kempense biercultuur stoelt op een lange traditie. Aan de vooravond van Carnaval 2025 kwam ik op het idee om de passages van Panken over de brouwerijen en bierdrinken te bundelen.² En om dit aan (jeugd)vrienden Frans, Patrick en Simon te sturen, die de traditie van het bierbrouwen hoog houden. En aan vrienden die de traditie van het proeven hoog houden. Het resultaat lees je in dit document, hoofdzakelijk per dorp weergegeven.

De Noord-Brabantse lezer zal vermoeden dat de Gilden een nauwe band hebben met ‘het edele nat’. Panken heeft hier het nodige over te vertellen. Schoten de Gildebroeders van Oerle mis omdat ze te diep in de kan hadden gekeken, of was er een andere reden? Mister Panken legt het ons haarfijn uit!

¹ Zie de manuscripten van Panken ofwel ‘Pankenpedia’ op www.johanbiemans.nl.

² Op de voorkant staat ‘bijëen geschaard’, volgens het woordgebruik van Panken. Zie het ‘Bergeijks woordenboek van Panken’, Idioticon II, pag. 78.

Dit document bevat aan het eind een aantal woorden uit Pankens Bergeijkse woordenboeken (het Kempens taaleigen en het vervolg daarop, Idioticon II). Het zijn aan ‘bier’ of ‘brouwen’ gerelateerde woorden, vaak uit de categorie ‘vergeten woorden’. Panken beschrijft bier als *een heilzame drank, die de spijsvertering bevordert en aan de zenuwen een' gezonden prikkel geeft*. Of Panken zelf ‘te bier ging’ en kon ‘pooien’ dat blijkt niet uit zijn manuscripten. Maar omdat hij nauwelijks ingaat op de smaak of de kwaliteit van het bier, rijst het vermoeden dat Panken meer interesse had in de gebouwen en gewoonten dan in ‘t gerstebier van Kyrië.³

Paul Biemans
28 februari 2025

³ Verwijzing naar het lied 't Hèrmenieke van Bergeijk; een spottend drinklied over Bergeijk, uit de tijd van Peter Norbertus Panken:
<https://www.volksliedarchief.nl/artikelen/h%E8rmenieke%20van%20bergeijk.htm>

Inhoud

Bergeik.....	4
Borkel en Schaft	15
Dommelen.....	16
Eersel	18
Hapert	19
Hoogeloon.....	20
Luiksgestel.....	22
Riethoven.....	23
Vessem	26
Westerhoven.....	27
Wintelre	28
De Gilden.....	29
Bergeik	29
Bladel	31
Borkel.....	31
Dommelen.....	32
Eersel.....	32
Heeze.....	32
Maarheeze	33
Oerle	33
Westerhoven	34
Kempens taaleigen en Idioticon II.....	35

Bergeik

Brouwerijen

In vorige eeuwen bestonden, ook in Noordbrabant, een veel grooter getal bierbrouwerijën dan tegenwoordig. Behalve in de herbergen werd het bier, meer dan thans, gedronken bij bruiloften, kermis, vastenavond en eene menigte andere volksvermaken of verëenigen, waarvan vele niet meer bestaan. Het diende ook menigvuldiger in huis en veld, toen koffie en thee hier nog onbekend waren. Van de voormalige bierbrouwerijën heeft men echter in het algemeen te hooge denkbeelden. meestal van kleinen omvang, werkten ze met minder toestel. Vele brouwers consumeerden voor een goed deel hunner brouwten met hun huisgezin in eenen tijd toen het bier volksdrank en het Meiërijsche brouwsel beroemd was. Bier, hoewel geen voedingsmiddel, is een heilzame drank, die de spijsvertering bevordert en aan de zenuwen een' gezonden prikkel geeft. Welëer vond men in deze landstreek in de meeste dorpen brouwerijën.

Als plaatsnamen kleven Brouwerij, Brouwhuis, Hophof, Hoppenbrouwers, enz. nog aan den grond. Om het bier te doen gisten of fermenteeren, gebruikte men van ouds gruit, eene soort van gist. Dit was een zeker plantgewas of kruid, hetwelk de brouwers in 't bier mengden. Andere navorschers houden gruit voor eenen uit meel bereiden zuurdeesem, waardoor men het bier liet gisten, dat oorspronkelijk van roggemeel, zonder hop gestookt werd. Het moutbier behield tot in de 14e eeuw de voorkeur, boven het hobbier, dat gedurende vele eeuwen eene uitzondering is gebleven. Later won het gebruik der hop meer veld en werd bij het einde der middeleeuwen vrij algemeen. Aloude brieven o.a. van 't jaar 988 spreken van gruit en van gruitgeld. Aan de voornaamsten werden de gruit en het gruihuis in pacht gegeven. hieraan ontleenden de geslachten van de Gruiter (Gruitheer), Gruijters, Gruijthuijzen, van den Gruihuis of Gruthuse etc. etc. hun naam.⁴

⁴ Ik schreef dit uit mijn manuscript Handwoordenboek op Gruit of Grute.

Patentbrieven van 21 October 1440 door hertog Filips van Bourgondië bevestigende *"Willem van Herve van de gruyte der dorpen d'Eersele, Steensele, Domelen, Rijthoven, Westerhoven, Eijke, Hapaert, Kerckcastere en Dusele, metten gruytgelden van allen vremden bieren ende met allen hoiren toebehoirten, gelijc Hendrick Back van ons te leene hielde niets daerinne uitgescheiden ons opdragen zou tot behoeff Willems."* Van Herve had die gruit van H. Back verkregen. Men vindt van gezegden overgang, alsook van 1460 eene uitvoerige acte enz. in een werk van 404 bladzijden behalve het Register in een gebonden boek getiteld: *"Inventaris der Belgische Archieven op order van het gouvernement gepubliceerd."*

Hieruit nam ik te Brussel in Aug. 1892 vele uittreksels. In 1792 is aan Jonker Johan Carel de Seger mits doode van zijn vader de gruit der genoemde dorpen en ook het gruitgeld van alle vreemde bieren, benevens de gruit van Lommel getransporteerd.

Geschiedkundige en andere werken over deze provincie melden het voormalig bestaan van vijf sterk werkende brouwerijën te Bergeik. Dit aantal was er in 't midden der 18e eeuw nog in vollen gang. De oudste lieden wilden zelfs van zes of zeven weten, waar tegelijk, doch langer geleden, minder of meer bier zou gemaakt zijn.

5 November kwam in 1901 een man uit Dieren bij Arnhem o.a. ook te Bergeik, wegens inlichtingen te verkrijgen over de volgende aantekening mij overgegeven, luidende: Godefridus de Gruiter. Gehuwd 14 Juni 1586 met Aalbertha Joïs. Een zoon was matrimonium geboren 23 Juli in Bergeik. Deze datum miste het jaartal. Men ziet dus het aanwezen eener familie De Gruiter in de laatste helft der 16e eeuw te Bergeik.

Uit hetgeen ik van de brouwerijën in deze gemeente van overlevering, tijdgenooten en aantekeningen berichten kan, zal ik eenige mededeelingen geven, met vermelding der plaats waar zij gevonden werden.

1. De Roode Leeuw.

Onder dezen naam is de brouwerij, die zich nog op het Hof ter noordwestzijde der parochiekerk bevindt sedert onheuglijke tijden, ja, naar ik vermeen, eeuwen her bekend. Toen de gezegde vijf brouwerijën alle nog in gang waren en ook in lateren tijd, zou in deze het meeste en beste bier, vooral wit bier gebrouwen zijn. Deze laatste soort werd in het begin dezer eeuw veel gedronken. Van 1826 tot omstreeks 1850 overtrof het in deze brouwerij door den eigenaar J.E. Willems gebrouwen bier, vooral het zoogenaamde oud, wegens sterkte en zuiverheid de meeste bieren in dezen omtrek. Sinds het jaar 1826 tot 1878 bestond in deze gemeente geene brouwerij dan de gemelde, uitgenomen de in ongeveer 1860 door Janssen-Raupp opgerichte, welke na enkele jaren weder gansch verviel. Het woonhuis van ouds bij den Rooden Leeuw behoorende, is in 1719 gebouwd of vernieuwd. Dit jaartal staat op den zuidgevel, doch is door bepleistering onzichtbaar. De achter het huis staande brouwerij brandde in 1749 geheel of gedeeltelijk met de schuurkerk enz. af en werd weder hersteld.

Tot omstreeks 1830 hing een vierkantig sterk vervaardigd uithangbord boven de deur des huizes. Aan weerszijde was op het bord een leeuw, waarvan rood de hoofdkleur vormde, zeer duidelijk geschilderd. Dit bord wordt in dit huis, waarin van ouds veeltijds ook herberg en logement tot vóór genoemd jaar is uitgeoefend, bewaard.⁵

Ter plaatse waar in 1805 de schuurkerk is afgebroken, werd in 1894 eene nieuwe brouwerij getimmerd. Deze is een net gebouw, volgens de hedendaagsche eischen ingericht en ruimer dan de oude: hare lengte bedraagt 12, de breedte zes meters. De oude wordt nu als bergplaats gebezigd. Natuurlijk werd door de schuurkerk grootere ruimte ingenomen dan door de nieuwe brouwerij; ook stond eerstgenoemde voor het grootste deel meer naar de zijde des wegs of de kom.

Sinds onheugelijke tijden hing een zeer stevig houten uithangbord aan den voorgevel van het woonhuis, waarin ook herberg en logement en

⁵ Aangezien de Leeuw in het wapen van Holland was van keel, d.i. rood, ontstond waarschijnlijk het gewone epitheton op uithangborden.

soms mede een ander beroep is uitgeoefend. Dit bord heeft een nagenoeg vierkanten vorm, aan de twee zijden een leeuw met roode verw beschilderd en het onderschrift Roode Leeuw met thans duistere letters. Het mist een jaartal, waarom daar van de ouderdom niet meer bekend is. Reeds een' langen tijd is het bord niet meer uitgehangen; dat wordt nog (1902) door den brouwer-eigenaar Adr. Willems in dat woonhuis bewaard en bestaan hiervan eenige afteekeningen.

2. De Adelaar

In 1878 is door Hendrik van Galen cum suis eene brouwerij gesticht in de Straat, oostwaarts het in dit jaar verbouwde huis en logement van Jos. thans wed. Lommelaars en westwaarts dan van den bakker C. Kantelberg. Deze ruime en hooge brouwerij met drie verdiepingen is de schoonste in dezen omtrek. Na de beide nog bestaande bierbrouwerijën vermeld te hebben, laat ik de bekend geblevene uit vorige tijden volgen.

De Adelaar aan de huidige Meester Pankenstraat nr. 12 in Bergeijk. De man met het hondje links is Jan Panken, neef van P.N. Panken, zoon van zijn broer.

Op Google Maps/streetview is het huis in de huidige staat te zien.

3. Een ruim, aanzienlijk huis in de dorpskom,

de kerk in het zuidergezicht hebbende⁶, bezat verscheidene eigenaars die er achterëenvolgens brouwerij uitoefenden. Dit duurde tot omstreeks 1820. Het huis is in de eerste helft der vorige (achttiende) eeuw door den bemiddelden H. Lommelaars ge- of herbouwd. Bij eene verfraaiing en plaatsing van andere vensters in den voorgevel is in 1835 een deel van het jaartal uitgevallen of vernietigd. Een ander klein, doch aangenaam gelegen woonhuis was door eenen fraaiën boog en eene poort aan het groote huis verbonden. Het kleine huis, *het bakhuis* geheeten, werd veeltijds door een ander niet talrijk gezin bewoond, o.a. in 1846 door den Pastoor tijdens het bouwen der pastorie. In 1888 is het afgebroken en aldaar langs den weg een' steenen muur gebouwd. De bouwvallig geworden boog is daarna geruimd en eene nieuwe lagere poort gemaakt. De brouwerij bestond in een groot, hecht gebouw ter rechterzijde achter het huis, dus tegenover het bakhuis, en had eene lengte van 20 en eene breedte van 10 meters bij een hoog dak. Aan sommige zware balken kon men verwerking in vroegere tijden bespeuren. Een deel van dit gebouw diende van ouds tot berging van graan en andere zaken. 5 Juli 1888 is dit oud gebouw, sinds lang *de schuur* genoemd, aan zeer lagen prijs publiek verkocht.

4. De Keizer.

Van ouds trof men een der beste woonhuizen des dorps aan, niet ver van de parochiekerk, ter plaatse de Straat, vroeger ook het Marktveld geheeten. Eeuwen lang is daarin herberg en logement uitgeoefend. Een uithangbord, den Keizer van Oostenrijk voorstellende, werd aan een' vooruitstekenden stok, tot 1832 in den voorgevel boven de deur aangetroffen. Tot voor weinige jaren werd dit aanzienlijk woonhuis steeds *den Keizer* genoemd.

⁶ Thans door Antonetta en Jan Panken bezeten.

Sinds 1880 is in dit huis het klooster der Ursulinnen, waarover nader wordt gehandeld, gevestigd. Blijkens het jaartal 1714 op den oostelijken gevel is toen het huis gebouwd of vernieuwd. Wanneer de brouwerij begonnen is, bleek mij niet. na het overlijden van den eigenaar Chr. Verhoeven in 1784 is ze niet zeer lang meer in stand gebleven. Het alleenstaande gebouw, waarin het bedrijf uitgeoefend werd, behield den naam van brouwerij tot 1883, toen het afgebroken werd en ter plaatse een groot hoog gebouw ten gebruike van 't kloosterhuis is opgericht.

Eene lange reeks van jaren bezat en bewoonde de familie Wachtelaars (zie voorname geslachten) de genoemde huizing. In 1741 liet de wed. Izaak Wachtelaars hare eigendommen onder hare vier kinderen verdeelen. Kort hierna was De Keizer met toebehooren geheel in bezit van haren schoonzoon C. Verhoeven. 6 Febr. 1815 is De Keizer met twee hoven of tuinen en aangelag, ter grootte van 12 lopensen en 25 roeden publiek verkocht. Dr. G.M. Raupp werd eigenaar. In het transport wordt ook van daarop klevende cijnsen gehandeld. De

brouwketels enz., hoewel in vele jaren niet gebezigd, stonden nog ter plaatse en werden toen verkocht en uitgebroken.

Zoo lang De Keizer eigendom van laatstgenoemden was, is het aan verschillende personen verhuurd geworden. Het werd o.a. van 1833 tot 1845 door A. Fleerackers en van 1854 tot 1858 door dr. August Raupp, jongste zoon van gemelden arts, bewoond. Aan huis en bijgelegen gebouwen werden o.a. in 1815, 1833, 1835 en 1854 verbeteringen over vernieuwingen aangebracht. Van de in 1834 gebouwde ruime schuur enz. werd het inwendige tot schoollokalen en kapel verbouwd, toen er zich de Ursulinnen gevestigd hadden. De hoofdtuin (ten noorden van 't huis) werd in 1818 verlengd en daarin een vijver gegraven, welke er nog aangetroffen wordt.

Onder de menigvuldige door dr. G.M. Raupp nagelatene en 1 Maart 1859 publiek geveilde huizen en gronden, behoorde ook De Keizer met de tuinen en het aangelag. Wegens mingelding werd deze koop niet toegewezen. De kinderen of erfgenamen stelden hem op f. 5000,- waarvoor op denzelfden dag het R.C. Kerkbestuur van het Hof eigenaar werd.

Alvorens het huidige raadhuis gebouwd is huurde de Dingbank een der vertrekken tot recht- of raadkamer. Deze bevond zich aan de rechter- of oostzijde in het huis. De secretaris behoefde alzoo slechts eenige passen ver overgebracht te worden, want het raadhuis is daar tegenover.

5. Eene brouwerij

aan het begin van het Voorste Loo, ter linkerzijde waar de Molenweg in de Loostraat komt, verviel op het laatst der vorige eeuw. Kort daarna zijn de brouwerijgebouwen nabij de goede burgerwoning weggebroken. Deze laatste, langzamerhand bouwvallig geworden, is door de toenmalige eigenares afgebroken en de gronden tot bouwland aangelegd.

In 1755 verzocht Wouter de Wit, eene brouwerij te mogen oprichten, wat toegestaan werd. Zulks had in deze huizing plaats. na hem brouwde alhier zijn aanverwant Wouter Vissers. Bij de opmeting in 1791 staat deze brouwerij in 't kohier onder no. 1106 ten name van Anna de Wit. Hare ouders en voorouders werden destijds onder de rijkste en voornaamste familiën des dorps geteld.

6. Het Pannenhuis,

wellicht naar Brouwerij genoemd, ter westzijde van het evengenoemde gelegen en slechts door den weg naar den molen of het Hof daarvan gescheiden, was almede eene brouwerij, het laatst door G. Heuvelmans, tevens molenaar, bedreven. De brouwerij is hierin reeds vóór de laatstgenoemde gestaakt. Men zie van deze beide huizen ook onder het Voorste Loo.

7. J. Tasset

verkrijgt permissie om zijne brouwerij op het Achterste Loo te mogen oprichten.- Resol. ten raadhuize. Deze brouwerij werd in het jaar 17[.?.] door hem tot stand gebracht in een oud huis, waarvan onder het Achterste Loo wordt melding gemaakt. Na Tasset is er door Arnoldus Roest en Johannes Everhardus Willems, het laatst in 1826 gebrouwen.

8.

Het laatste of uiterste huis op het Achterste Loo is oudtijds ook van eene brouwerij voorzien geweest, althans toen het aan Adriaan van Poppel, met Maria Bijnen van Valkenswaard gehuwd, behoorde en denkelijk ook vroeger. Na het overlijden van genoemde echtelieden, zijn hunne bij elkander gelegen huizen en gronden, benevens hunne andere goederen, 17 Januari 1724 verdeeld. De brouwerij en eene schuur stonden afzonderlijk. Uit het op gezegden datum geschreven transport zou men vermoeden, dat er toen geen inventaris eener brouwerij meer bestond en er mitsdien het maken van bier had opgehouden; want daarin wordt gesproken van *het bloote broûhuis*.

9.

Op "den Weebosch" lag eene welbeklante brouwerij bij het woonhuis het laatst tot 1890 door Cornelis Huijbers bewoond. Het huis staat westwaarts de tegenwoordige schoolhuizing, omstreeks het midden van het gehucht. Achter of ten noorden van des brouwers huis stond het brouwhuis. Jan Dirk Hoex bezat tot 1755 de genoemde huizing, brouwerij, gronden enz. Hij handelde in runderen, had een uitgestrekt landbouwbedrijf en hield brouw- en tapnering.

Toen hij tot den ouderdom van zeventig jaren gekomen was, brandde in 't jaar 1750 zijn huis, schuur, stalling en schop af, waarin door de vlammen verteerden het grootste deel zijner meubilaire goederen, eene groote hoeveelheid rogge, haver, boekweit, stroo, hooi, mout, hop, raapkoeken, zout, benevens vee en al wat verder in de afgebrande panden aanwezig was, mitsgaders zijne schuldböeken, waarin aanmerkelijke sommen, welke hij van verscheidene personen te vorderen had. Door deze schade en andere tegenspoeden geraakte hij in groote schulden en kon al zijne crediteuren niet voldoen. Deze zich om zijn ongeluk en gelede bankroeten, waardoor hij, zonder zijn toedoen geruïneerd en tot armoede geraakt was, niet bekreunende, vervolgden hem met "*vigoureuse executiën*" omdat zij van "*hun achterwezen*" voldaan wilden zijn, waarom hij zich genoodzaakt vond, te hunnen behoefte van zijne goederen afstand te doen. Hij was te Bergeik niet gecompareerd om gegijzeld te worden, maar naar Luiksgestel, dat destijds niet tot ons Rijk behoorde, vertrokken.

"De Raad van Leenhove van Brabant enz. geeft verder cessie zijne goederen enz. gerechtelijk te verkoopen; beveelt hem alom onbekommerd te laten gaan en converseeren om den soberen kost en nooddrufte te winnen, hem te ontslaan uit de gevangenis, indien hij ter zake van de voorschreven schulden gevangen ware, zonder ter zake van dien meer te gedoogen hem te laten arresteren of beletten in zijn persoon in eenige manieren. En of 't gebeurde dat hij namaals tot betere gelegenheid van "Goede" geraakte, hij alsdan gehouden zal wezen zijne crediteuren te contenteren."

Deze aanschrijving was te 's Hage den 10 Juni 1755 geteekend. Eene verklaring, waarbij Hoex zijne goederen en bezittingen om die ten bate zijner crediteuren te verkoopen, overgeeft, dateert van den volgenden dag, alzoo de gezegde aanschrijving uit 's Hage te Bergeik nog niet zal ontvangen geweest zijn. Zijne erfelijke goederen en gronden, zoowel van zijne tweede als van zijne eerste vrouw, benevens de te veld staande vruchten enz. werden in de volgende maanden publiek verkocht. Publicatiën der veiling waren niet alleen te Bergeik en rondom, maar zelfs te Eindhoven, 's Hertogenbosch enz. gezonden.

Uit de zeer omslachtige rekening van den insolventen boedel van J.D. Hoex, dato 20 April 1756, ten raadhuize Bergeik gedaan, blijkt dat na den verkoop nog ruim *f.* 4300 te kort schoten. Voor Schepenen hadden twee bewoners van Weebosch, onder solemneelen eed o.a. de verklaring afgelegd, dat "*Jan Hoex een eerlijk man was, hebbende hij alhier zes jaren regent (lid der dingbank) geweest en deze gemeente vier bijzondere reizen als collecteur en armmeester gediend, zijnde hij geen' verkwister noch debouchant geweest, hebbende zich altijd wel gecomporteerd en gedragen (voor zoo verre ons bekend is.)*"

Hoex had drie kinderen en overleefde deze ramp slechts eenige maanden. Hij stierf op den Weebosch den 15 Augustus 1756. Zijne tweede echtgenoot was toen nog in leven. Oude lieden hebben mij nog wel over dezen braven doch arm geworden man gesproken. Het boven verhaalde nam ik echter geheel over uit de menigvuldige stukken daaromtrent onder het gemeente-archief berustende.

10.

Op 't gehucht den Hoogen Berkt naar de zijde van 't dorp, bevond zich in vorige eeuwen eene bierbrouwerij, voorzien van een diepen, ruimen gewelfden bierkelder. Deze is eerst omtrent 40 jaar geleden (\pm 1860) uitgebroken. Het huis werd nog langen tijd tot ongeveer 1820, bewoond door Philip Nijssen, President Schepen der Dingbank. Vóór weinige jaren is dit huis geheel vernieuwd.

Thans volgen eenige aanteekeningen nopens de brouwerijën: Omstreeks den aanvang dezer eeuw was er niet meer dan ééne brouwerij (die onder no. 1 vermeld) aan den gang; eenige jaren later tevens eene op het Loo, no. 6. Volgens bericht van 1 Augustus 1816 door het gemeentebestuur hadden de twee brouwerijen een redelijk vertier, beter dan vroeger, wegens de kunde der brouwers, die ook bier naar de omliggende plaatsen verzonden.

In 1594 bevelen de Staten geen bier te brouwen binnen twee uren in den omtrek van Eindhoven dan van 2 gulden de ton.⁷ Hoe duur het toen te Bergeik verkocht werd, bleek mij niet. Vroeger was de prijs minder, namelijk gewoonlijk *f.* 8 de ton.

⁷ Beknopte Geschiedenis van Eindhoven door den Ew. Smits. 1887. 1 Dl.

Borkel en Schaft

Volgens overlevering werd eene bierbrouwerij uitgeoefend in een oud huis ten noordwesten bij de gewezen kapel en schuurkerk. De kelder van dit woonhuis heeft muren van twee steenen dik.

Dommelen

Voorheen bestonden hier twee bierbrouwerijen, thans nog eene op den Berg, sinds onheugelijken tijd als het voornaamste der gehuchten of wijken van het dorp. Deze brouwerij “De Oranjeboom” genoemd levert het voor velen zeer begeerlijk bier, dat soms in verschillende oorden des lands verhandeld wordt. Het gebouw achter of ten noorden van het woonhuis gelegen en waarin sinds eeuwen goed bier gemaakt is, werd binnen eene eeuw tijds twee malen verbeterd. Thans, (in 1896) bouwt men eene doelmatige stoombierbrouwerij langs de straat, om welke rede de Brouwer daar een huis heeft afgebroken. Het steeds toenemend debiet.. heeft den brouwer W.C. Snieders, wiens vader en grootvader (van vaderszijde) in de dit jaar nog gebruikt wordende brouwerij hebben gewerkt, genoodzaakt eene nieuwe brouwerij te laten bouwen. De “gruijte” van Dommelen wordt onder die van de meeste nabijgelegen dorpen, op de jaren 1443, 1447 en vele andere tijden gewaagd.

De familie Snieders is vermaagschapt aan de Schrijvers en Letterkundigen August en Reinier in België. In 1792 is aan Jonker Johan Karel de Seger, mits doode van zijnen gelijknamige vader getransporteerd de “gruit” van negen dorpen, alle in dezen omtrek gelegen, en ook het gruitveld van alle vreemde bieren.

Taal- en oudheidkundigen verschillen van gevoelen wat door gruit of gruite te verstaan is. Het zekerste is, dat Gruit eene soort gist geweest zij die men gebruikte om het bier aan het gisten of fermenteeren te brengen. Aloude brieven. o.a. van ‘t jaar 988 waarin van Gruit en van Gruitgeld gesproken wordt, begunstigen ten hoogste dit gevoelen. In een latijnschen brief van 1064 wordt de Gruiter beschreven als een persoon welke de stof toebereidde, waardoor de bieren aan het rijzen of gisten geholpen werden. Men placht den vroegsten tijd zich alleen van Gruit te bedienen; naderhand is daartoe ook Hop of Hoppe, een bij ieder bekende plant, in gebruik gekomen.

Aan de voornaamsten gaf men de Gruit en het Gruithuis in pacht. Hieraan ontleenden de geslachten van de Gruiter (gruitheer) van den

Gruithuis of Gruthuse etc. den naam. Een ander navorscher noemt Gruit een uit meel bereiden zuurdeesem waardoor men het bier liet gisten, dat oorspronkelijk van roggemeel zonder hop gestookt werd. Na 1338 begon men met hop te brouwen. Het moutbier werd eindelijk bij het einde der middeleeuwen vrij algemeen.

Vóór de invoering der koffie en thee bestonden hier in alle dorpen een grooter aantal brouwerijen, en was het bier de algemeene volksdrank. Ook naar deze verkregen vele personen den familienaam van de Brouwer, Hoppenbrouwer, Brouwers, enz. Er is door den heer W.C. Snieders in den Berg of de dorpskom in 1896 eene ruime en doelmatige ingerichte stoombierbrouwerij daargesteld, en in het volgende voorjaar voltooid. In Maart 1897 is daaruit het eerste bier verzonden.

Eersel

In 1702 vond men hier twee brandewijnstokerijen. Voorheen vond men hier zeven bierbrouwerijen en wist men nog niet lang geleden, door overlevering de gebouwen of de terreinen aan te wijzen waar ze gestaan hadden. Ten jare 1886 waren deze brouwerijen tot eene enkele, *de Valk* geheeten, in de kom gelegen vernietigd. Ook deze brouwerij staakte in dit bedrijf, doch in is echter weder eene bierbrouwerij *het Hert* genaamd, aan den kunstweg op Steensel, tusschen het dorp en den molen tot stand gebracht.

Van zeer oude tijden bestond een wind- en graanmolen nabij het gehucht Schadowijk aan den binnenweg naar Steensel. Deze standaardmolen is in 18.. naar Strijp bij Eindhoven verplaatst.

Brabant's hertog Jan beveelt 7 December 1351 den schout van Kempenland zorg te dragen, dat de rechten van Hilwich, de gruitster van Oerle, op de gruiten van Eersel en Oerle gehandhaafd worden. Er bestaan patentbrieven van 21 October 1440, waarbij Filips, hertog van Bourgondië, Willem van Herve de gruit⁸ bevestigt der dorpen: Eerssel, Steensele, Domêlen, Rijthoven, Westerhoven, Eijke, Hapaert, Kerkcastre (Casteren), Loen (Hoogeloon), en Dusele (Duizel) met de gruitgelden van alle vreemde bieren en alle hare toebehoorten. Ook werd hierbij en ook in verdere acten van de gruit van Loemel (Lommel tot in 1809 bij ons land gehoorende) gesproken. In de Registers van het Leenhof van Brabant, Rijksarchief te Brussel⁹ is menig bezit, koop, overdracht enz. op de gruit der genoemde plaatsen geboekt.

⁸ Gruit is, naar men meent, eene soort van gist geweest, die men gebruikte om het bier aan het gisten of fermenteren te maken.

⁹ Zie er den Inventaris 1870, eerste deel.

Hapert

De Pan is een klein niet ver van Dalem gelegen oud gehucht, waar voorheen 3, later 2 huizen stonden en sinds 1890 slechts één huis uit twee woningen bestaande gevonden wordt, thans geen meer sinds 1898. Sommige oudheidkundigen vermeenen, dat het gehucht den naam voert naar den heidenschen afgod Pan, die in eenige oorden van Noordbrabant en Limburg geëerd werd. Knippenberg schrijft den naamsoorsprong van Panheel bij Roermond aan gemelden god toe, Habets aan daktegels. Vermoedelijk is de naamsoorsprong der Hapertsche Pan ook aan het maken en bakken van pannen te danken. Men denke nog aan panhuis, welk woord oudtijds **eene brouwerij** beduidde. Van een dezer 2 bedrijven is hier echter niets bekend. Zoude pan in de beteekenis van dal of eene door zandheuveld ingesloten plaats afgeleid worden, dan ware deze naar de ligging wel toepasselijk. Niet ver van dit gewezen gehucht ligt een regelmatige heuvel de Panberg genoemd. Reeds vóór 1845 koesterde ik het plan daarin te laten graven, doch het bleef steeds tot de vrome wenschen behooren.

Hoogeloon

In de geschiedenis van Hoogeloon zegt Panken niks over brouwerijen. Bij de opsomming van ‘Pastoors met bijzonderheden’ staat wel een passage over het tegengaan van ‘onmatig’ drankgebruik. Het hier genoemde *Diesterbier* wordt niet verder toegelicht door Panken¹⁰:

1665. Godefr. Corijns van Antwerpen werd in 1670 pastoor te Westerloo. Bij het hiervoren gemeld onderzoek in 1666 namens de protestantsche landsregeering in deze dingbank verricht, hadden de 2 gereformeerde schepenen van Hapert den procureur *“Wijders gezegd, dat te Hoogeloon woont zekere Paap, genoemd heer Crens aldaar gezonden bij die van de abdij van Tongerloo.”* Pastoor in Hapaert en Loon en deservitor in Casteren moest deze ijverige priester en vriend der armen voor der ketters moedwil vluchten, wat in 1669 gebeurde. *“Te Hoogeloon en bijgelegene dorpen ontstond in dien verdrukkingstijd het onmatig gebruik van Diesterbier en van brandewijn.”*

Deze laatste zijn uit de geschiedenis van Schutjes, die daarbij “A. Heijlen. Verhandelingen.” noteert, verdient eenige nadere verklaring aangaande het gemeld misbruik. Eene noot in Heijlen’s Historische Verhandelingen over de Kempen, p. 117 luidt vertaald: *“Ten tijde (tusschen 1665 en 1699) van den Heer Corijns Pastoor in Hapert en Loon en Deservitor in Casteren, die om de ketters heeft moeten vluchten, was er eene slechte gewoonte van veel Diesterbier te drinken in Hoogeloon ingedrongen en de nog slechtere van zich op te vullen met rooden wijn, en daarenboven, zooals wij over ’t algemeen te weten zijn gekomen dronken de meisjes en jongelingen en kinderen in bijeenkomsten rooden wijn... in Bladel en Iersel (Eersel) plachten losbandige drinkgezelschappen menigvuldig plaats te hebben, doch in Iersel heeft (1672) de doorluchtige man, de Heer Gregorius Sichmans Kanunnik van Postel met een bijzonderen ijver dit kwaad bijna*

¹⁰ Over Diesterbier, Diestersch bier of Diester bier is op het internet wel wat te vinden, bijvoorbeeld over een handelconflict tussen Tilburg en Diest: https://wikimiddenbrabant.nl/Diester_bier.

uitgeroeid. (Uit de aantekeningen van Petrus Tessalon pastoor in Hapert en Loon in 't jaar 1682.)”

Luiksgestel

Brouwerijen.

Van de twee of meerdere brouwerijen, die hier voorheen bestonden, voert een groot burgerhuis, waarin thans herberg en logement wordt uitgeoefend, nog den naam van het Pannenhuis, mogelijk naar het oude woord Panhuis wat vroeger Brouwhuis beduidde. Algemeen meent men echter, dat het den naam van het Pannenhuis verkreeg, omdat er in dien tijd nog geene andere gebouwen in het dorp dan met riet gedekt bestonden.

Zo sprak men ook van steenhuis, in onderscheiding van houten huizen, destijds in gebruik. Geslachtsnamen als van Panhuis, en van den Steenhuijs (van Steenhuizen en van Steenis houden de herinnering hiervan nog levendig).

Een met pannen gedekt huis heette te Antwerpen in 1301 iets buitengewoons. Eerst in 1391 kwamen er naar aanleiding van stedelijke reglementen, de pannen daken voorgoed in zwang.¹¹ Hier moet aangemerkt worden, dat het tegenwoordige Pannenhuis door Fr. van Eindhoven bewoond, dezen naam ongeveer 1860 bekwam, toen het uithangbord waarop een pannenhuis uitgebeeld naar dit huis is overgebracht van een ander oud huis, westelijker in de dorpsstraat tegenover de groote kapel gelegen en door zekeren Heesemans bezeten.

Het Pannenhuis anno 2006

¹¹ Ons volksleven 1901, 12^e jaarg. Blz. 728 te Brecht bij L. Braeckmans.

Riethoven

Tusschen Bergeik en Riethoven werd in 1641 eene overeenkomst aangaande het Heike gesloten. Deze vroente of aart wordt ook het “Reiërheike” genoemd. De regenten van Bergeik hadden van die te Riethoven 1 Mei 1641 eene som van 125 gulden benevens **een ton bier** genoten, alles ten bate der gemeente.

Ten jare 1755 wendde het gemeentebestuur van Riethoven pogingen aan om die penningen terug te betalen en het gezegd heike in eigendom te bekomen. Dit geschiedde volgens de overeenkomst 114 jaren bevorens, onder voorbehoud, het tegen terugbetaling weder te mogen naasten.¹² Een ton bier kostte in 1641 slechts zes gulden.

Van de bierbrouwerijen bestaat er nog eene, namelijk in de kom van het dorp. Ze werd voorheen op dezelfde plaats of in de onmiddellijke nabijheid van de tegenwoordige aangetroffen. Eene schepenacte van Bergeik uit het jaar 1714 gewaagt van het oud woonhuijs de brouwerije, alsmede den hoff daarbij gelegen tot de Schans gelijk den kerckhoff toe, staande en geleegeen aan en bij de parochiekerke van Rijthoven. Deze kerk is de nog aanwezige doch gerestaureerde kerk.

Zie ook : Beschrijving van Bergeik, blz. 10. Waar dit gezegd huis en die brouwerij heeft gestaan is nu onbekend.

1797

In dit jaar en ook in het volgende overnachtten hier verscheidene reizen geldwagens geëscorteerd [door] militairen, die meerendeels bij **den brouwer** Jan Snieders op de Voort aan de groote route van ‘s Bosch gelegen, ingekwartierd werden. Hij is door de gemeente hiervoor met 79 gl. 7 st. 10 penn. betaald.

¹² Authentieke Copie.

1798

Het gansche dorp vierde 9 Mei druk feest, ter occasie van de afkondiging enz. der staatsregeling. Men vlagde uit den toren, dronk 5¼ ton of meer bier en vermaakte zich ter dege.

XVI Bierbrouwenrijen. Fabrieken.

Behalve landbouw werd de linnenweverij hier vele eeuwen zeer druk uitgeoefend. Voor korteren duur bestonden er menigmalen andere fabrieken en trafieken. Men vond er eene lakenfabriek in de eerste helft der 19^e eeuw alsmede een kousenweverij.

De eerste sigarenfabriek is er in 1902 opgericht; terwijl er nu sedert eenige jaren eene wasbleekerij bestaat. Eene room-fabriek of melkerij is in 18[95 of '96] opgericht.¹³

Het getal bierbrouwerijen, die hier in den loop der eeuwen bestonden is niet met zekerheid bekend. Toch kan men van twee gewagen. Een dezer werd reeds van ouden tijd nabij de nog bestaande parochiekerk gevonden met eene goede woning voor den brouwer. Eene schepenakte van Bergeik van 1714¹⁴ meldt desaangaande: 'het oud woonhuijs de Brouwerije, alsmede den hoff daarbij gelegen tot *de Schans gelijk den Kerckhof toe*, staande en geleegeen aan en by de parochiekercke van Rijdthoven.'

[Waar ...] en de brouwerij zich oudtijds hebben bevonden is gansch onbekend of zelfs bij overlevering niet aan te duiden. Nog bestaat thans hier de bierbrouwerij met woonhuis daarnaast. Deze bierbrouwerij is heden de eenige in de gemeente, waarin gebrouwen wordt. Door den gezegden hof is vermoedelijk een terrein te verstaan, dat gelegen is ten zuiden der kerk tusschen deze en de brouwerij. Dit perceel was in de laatste jaren tuin, boomgaard of akkerland.

¹³ Een handkracht boterfabriekje, gevestigd in een voormalige leerlooierij (jb).

¹⁴ Beschrijving van Bergeik blz. 10.

Bij gelegenheid van den aanleg der baan voor een kunstweg [werden funda]menten van een vroeger gebouw in dezen gewezen tuin uitgegraven.

Eene andere bierbrouwerij stond op de Voort aan eenen kruisweg. In het soliede woonhuis is steeds herberg, logement en afspanning uitgeoefend. Tijdens den drukken doortocht van zware karvrachten van 's Hertogenbosch naar België was het eene geliefde pleisterplaats voor de voerlieden.

De gebouwen zijn in 1824 afgebroken, de bouwstoffen door den welgestelden haarteut Wouter Schoone uit Bergeik naar diens geboorteplaats vervoerd en daarmee in de dorpskom noordwaarts bij de parochiekerk van het Hof een burgerhuis gebouwd wat het te Riethoven afgebrokene evenaart. Ter plaatse waar het te Riethoven stond is in 1865 weder een kleiner huis gebouwd. Dit is in 1900 afgebrand en ook op nieuw opgebouwd. De eigenaar J. Smets geheeten oefent daarin smederij en herberg uit.

Vessem

Tot voor eenige jaren verdienden verscheidene ingezetenen hun onderhoud met linnen weven. Van de vroeger bestaan hebbende **bierbrouwerijen** wordt er nog eene aangetroffen. Wegens de gehechtheid aan den geboortegrond plachten de bewoners der Meierij, op verre na hunne landstreek niet zoo veelvuldig te verlaten, dan in sommige andere oorden. In den laatsten tijd vertrokken ook hier nu en dan eenige gezinnen, bij achteruitgang van den boerenstand, naar- of bij steden.

Grenspalen

Het gemeentearchief meldt op 't jaar 1743, dat na verloop van ettelijke jaren door regenten van Vessem, Wintelre, Knechsel, Oerle en andere plaatsen, die in den aard der heide gerechtigd zijn, de scheidspalen hadden onderzocht en te Oostelbeers **eene ton bier** gedronken. Zij kochten ook moppen en een peperkoek en wierpen die bij de palen onder de kinderen in “het begaan” ten einde hun dien dag beter in geheugen mocht blijven.

Westerhoven

Brouwerijen

Men weet slechts van twee brouwerijën welke te Westerhoven hebben bestaan, namelijk: ééne, in het huis onder den Heuvel gelegen, in de straat, waar langs in 1873 de kiezelweg is aangelegd en aan F. Evers behorende. Sedert het laatst der vorige eeuw is deze brouwerij geheel te niet nadat ze reeds te voren ook vele jaren had stil gestaan. In dit huis, waar de Kroon uithing, was tevens afspanning, herberg, boerderij enz.

De tweede brouwerij werd in het huis, nu door de weduwe C. Schellens bezeten en bij de tegenwoordige kerk gelegen, uitgeoefend. Omtrent 1 eeuw geleden, ging ze, onder Arn. Heuvelmans, te niet.

Wintelre

In de beschrijving van Wintelre zegt Panken niets over brouwerijen of bier. Dat is wellicht verklaarbaar, gegeven zijn volgende tekst:

Oude schriften melden den naam des dorps **Wijntlere**, **Wijntelroei** en **Wijntelrooi** en wordt **Wijntersel** of **Wintersel** genoemd. De beteekenis is onzeker. Men heeft deswege slechts gissingen. De slotlettergreep; re, vermoedelijk verkort of verbasterd van rooi, beteekent gerooid bosch; soms is re zooveel als rijt, hetgeen vliet en ook gracht beteekent. Dewijl in het taaleigen wind hier **wijnd** uitgesproken wordt, zou het eene plaats kunnen beduiden waar eene winderige vlakte door het rooien van een woud was ontstaan. Leidt men **Wijntelrooi** van wende, winde dat is wand of kant zooveel als grenszijde af, dan zou het zijlanden of grensakkers bij het gewezen bosch beduiden. Een wandakker is een akker, die de andere begrenst, tegen welke al de andere aanstooten.¹⁵

¹⁵ *De Navorscher* 1886 p. 607 en 1888 p.222.

De Gilden

Hieronder volgen passages uit ‘De Gilden in Noordbrabant’

Bergeik

Elk gild bezat een schutsboom (op sommige plaatsen ook schietboom), dat is boom der schut of schutterij en in Brabant nog overal in gebruik. Deze zeer lange, dikke staak, vroeger meestal een eik, thans veelal een denneboom, met afwisselende roode en witte of andere banden, doorgaans slinger-gewijze geverfd, leverde reeds in de verte een fraai gezicht op. Op de punt wordt de vogel of papegaaï vastgehecht. Wie dezen afschiet, is koningen gerechtigd het span, elders juweel of halsband geheeten, te dragen.

Dit is een verzameling van zilveren schilden en soms andere sieraden, aan het gild toebehoorende. Hieraan zal de koning een zilveren schild van eene bepaalde waarde toevoegen. Thans wordt in de plaats of ter vervanging van dit oud gebruik **eene halve ton bier** aan de leden van het gilde verëerd.

...zoodra deze schutter tot koning was uitgeroepen, sloeg de trommel, staken de gildebreders juichend hunne hoeden op de geweren, hieven de vrouwen het gewone, overwinningslied aan, en vochten de jongens, wie de eerste zou zijn om de stukken des vogels aan de woning van den nieuwen koning te brengen. Opnieuw ontstond een gedruisch, een geroep zonder einde, als men de zilveren schilden van den onttroonden koning op de schouders van den overwinnaar deed overgaan. Nadat men hem ook den vederbos op den hoed gehecht en den purperen sluiër om de lenden geslagen had, trok men in optocht naar de gildekamer terug. Hier dansten vrouwen en meisjes rondom den nieuwen koning, wien zij eene versierde lange pijp aanboden. Verder deed men niets dan **veel gesuikerd bier drinken** en dansen, zoolang de zon in de lucht stond.

Sint Joris

... Behoudens de inschriften bevatten de schilden eene zinnebeeldige voorstelling, naar ouder gebruik meerendeels op het bovendeel

geplaatst. Zij verraden de verschillende ambachten of betrekkingen door den gildekoning uitgeoefend. Vertegenwoordigd zijn daaro of waren het soms op verdwenen schilden: **brouwer**, herbergier, kleedermaker, timmerman, koopman, radermaker, kuiper, landbouwer, smid, enz. Ik zal slechts op de lijst der koningen de zinnebeelden vermelden, welke zeldzamer voorkomen. ...

Bergeijk, uit 'Geschiedenis van Bergeik':

Gilde "De Landbouw" op het Loo

Om de 14 dagen kan doorgaans 1/2 ton bier door de leden gedronken worden; in den winter geschiedt zulks enkele malen.

Burgergezelschappen

Langen tijd, ja wellicht sinds eeuwen, verëenigden zich de meer gegoede burgers en andere inwoners, vooral in de winteravonden, op eenen bepaalden tijd, om zooals men vroeger zeide *eene pint bier* te drinken, kaart te spelen enz. Tot 1830 bestond op het Hof eene dusdanige bijëenkomst op elken winteravond, mits een werkdag, en telkens in eene andere herberg. Dit gezelschap noemde men *de Compagnie* en werd tamelijk druk bezocht, hoewel niemand op boete tot bijwoning verplicht was.

Gedurig richtte men in de volkrijkste gehuchten een gezelschap op, dat min of meer talrijk van leden voor korteren of langeren tijd, soms alleen in de winteravonden bestond. Zoo hielden hoofdzakelijk gehuwde of bejaarde mannen eene vaste bijëenkomst na het lof op de Zondagen, nu in deze dan in gene herberg.

Niet alleen vond men deze vergadering in het dorp, maar veeltijds ook eene op het Loo, Weebosch, de Broekstraat en in de laatste jaren ook al eens op den Hoogen Berkt. Gewoonlijk zijn deze bijëenkomsten daar waar de hospes of een ander lid van het gezin deelgenoot der compagnie is. Op de niet-bijwoning werd doorgaans boete gesteld. In den regel werden deze gezelschappen slechts van Allerheiligen tot Vasten-avond gehouden en met een potvertering of maaltijd besloten. Sommige dezer gezelschappen droegen den naam van *de Pint* omdat

elk verschijnend lid er ten minste een glas bier of een zoogenaamd pintje drinkt.

Bladel

Het gild van Sint Joris

De oudste zilveren schilden zijn in 1883 gesmolten en vergoten tot medailles voor den hoofdman, wimpelrijder, vaandrig en voor den eersten en tweeden deken.

Heden bestaan nog de platen sedert 1738.

Uit deze schilden kent men de kringen of mannelijke leden die na dit jaar den vogel hebben geschoten.

Zij volgen hier met verlangde opgaven:

...

Antoon Snieders, 1848, brouwer, hopmand met twee gaffels.

...

Borkel

Opgericht in 1778. Telt in 1876 ongeveer 90 mannelijke en vrouwelijke leden, welke 2 dagen in den zomer met dans en bier teeren. Ook in den winter vergaderen de mannen 2 achtereenvolgende dagen en drinken bier.

Uit ‘Geschiedenis der gemeente Borkel en Schaft, 1902’:

Of in oude tijden een gilde bestond blijkt niet. De tegenwoordige is in 1778 opgericht. Het gedrukt reglement is van 1780. Zij telde in 1876 ongeveer 90 zoo mannelijke als vrouwelijke leden, houdende in den zomer twee dans- of teerdagen. Ook in den winter vergaderen de mannen gewoonlijk twee achtereenvolgende dagen en drinken dan bier. Soms is het Reglement veranderd. Bij de vernieuwing in 1862 werd verordend, dat ook ongehuwde mannen boven 30 en ongehuwde vrouwspersonen boven 40 jaren in de gilde mogen aangenomen worden.

Dommelen

1878 [10 oktober: Te Sint Oedenrode overleed pastoor Ant. Ludovicus Reinerus Raupp, sinds 20 jaren pastoor te Dommelen – alwaar begrafenis maandag 14 oktober].

... De leden van de dorps Gilde en van het zangcollege waren toen in de bijgelegen herberg vergaderd, waar ze, namens de familie van den overleden Pastoor wegens comparitie bij de begrafenis enz. op bier onthaald werden. (p.1135-1137).

Eersel

1890 Bij gelegenheid der kermis te Eersel [september] teerden er de nog 2 bestaande oude gilden zonder dansmuziek, wat ook niet in de herbergen plaats had. (p. 1911).

Dinsdag geschiedde er de optocht van de Kindsheid. Donderdag die der zoogenaamde Vodguld. Hieraan namen 102 personen deel. Het begon aan de **bierbrouwerij** ten oosten bij 't dorp, ontgroef bij 't raadhuis Vader Voddiaan, eene pop zinspelende op de begraafing van die, welke men, 24 jaren geleden plechtig verstoppt had. De tocht trok naar den Schutsboom waar de vodguldleden den Koningsvogel schoten.

Heeze

Er zijn hier (1880) twee Schutgilden, die van Sint Joris en die van Sint-Agatha. De kaart der Sint Joris schutterij is door Karel V gegeven.

Verder bestaat hier sinds 1663 het gild der looiers- en schoenmakersvereeniging Sint-Crispinus. Het houdt jaarlijks een' teerdag als van ouds.

Nog niet zeer lang geleden trokken deze schutterijen naar oud gebruik, op eenen der kermisdagen bij de voornaamste ingezetenen der gemeente rond, ieder met hun vedelaar bij zich; dan werd op eene binnenplaats als deze er was, of vóór het huis op straat het "vaandel gedraaid" en daarna gedanst; terwijl de persoon ten wiens eere het "vaandel gedraaid was" op wijn en bier trakteerde. Dit gebruik bestaat niet meer; maar toen het bestond, draaide men het vaandel niet uitsluitend op het kasteel, maar ook bij burgemeester, pastoor,

predikant, secretaris, notaris, enz. enz. kortom bij allen die men meende, dat deze “eer waardig waren”.

Maarheeze

Er bestaan twee gilden, namelijk die van Sint Joris en van Sint Barbara. De mannelijke leden van Sint Joris schieten om de drie jaren naar den papegaai. Jaarlijks teeren de mannelijke en vrouwelijke leden afzonderlijk. Het dansen zooals zulks door de volwassen jeugd van ouds in dorpsherbergen geschiedde tijdens de kermis, is afgeschaft, zoo mede het dansen bij het teeren der gilden door de mannelijke en vrouwelijke leden onder elkander. Nog heeft de kermis een zeer oud gebruik achtergelaten en bestaat in eene nakermis voor de vrouwen. Elke vrouw of jonge dochter wier man of huisgenoot gildebroeder is wordt in het schutslokaal onthaald op bier en drie mastellen. Hierbij gaat het gewoonlijk mettertijd zeer vroolijk en rumoerig toe.

Oerle

Tusschen de Steden en Vrijheden van Brabant werd op 8 Maart 1355 een verbond gesloten van vriendschap en eendragt en dat zij altijd verëenigd bij elkander zullen blijven, dat is elkander bij te staan en in hare regten te helpen. Onder deze Vrijheden komen ook Eersel en Oerle voor.

Eene overlevering wegens het vogelschieten door den pastoor A. Goossens van Knechsel in 1620 te Oerle meldt:

Die pastoor wandelde naar Oerle en zag bij den graanmolen te Sand-Oerle den vogel of papegaai op een der vier wieken of roeden staan. Ieder der gildebroeders schoot zijn pijl op den vogel af doch niemand trof hem wat men aan onkunde of lomphheid der boogschutters toeschreef maar wat opzettelijk plats had omdat hij die den vogel afschoot volgens het reglement verplicht was het gild eene ton bier te verëeren. De pastoor nam een handboog en men zag zeer spoedig den vogel neertuimelen, gevolgelijk was de laatste pastoor van Knechsel vóór de reformatie koning van het handboog-gilde te Oerle en schonk de nu daaraan verbonden ton bier.

Westerhoven

1887 Den 13 [juli] dezer is te Westerhoven 's middags 2 ure door de leden der gilde fraai van zijn huis afgehaald en naar de gildekamer geleid Hendrik Int Ven; gekozen Vaandrig dier Gilde, welker leden en die aan de versiering hadden gearbeid, gul getracteerd heeft. Die inhaling en het teeren der gilde op dezen en den volgenden namiddag, heb ik bijgewoond. Ook in den winter, een paar uren op een' avond, wanneer de gekozen vaandrig op bier onthaalde. (p. 1611/1612).

Kempens taaleigen en Idioticon II

Bakkerin, voor bakkersvrouw. De andere hier nog in gebruik zijnde vrouwentitels zijn, **brouwerin**, bazin, mulderin (molenaarsvrouw), boerin. Bodinne voor bodesvrouw wordt ook gezegd; doch meer voor een vrouwspersoon, die zelve een' bodenloop volvoert.

Beste (ten). Tot een geschenk, eene verëering of onthaal. Zoo zegt men: Hij gaf eene ton bier ten beste, dat is: hij verëerde eene ton bier. Er viel niet veel ten beste, dat is: er werd schraal of weinig getraceerd enz. Ten beste zijn kent men ook in de beteekenis van overschieten, over zijn.

Bier. Te bier gaan beteekent hier thans nog naar een feest gaan, waar bier gedronken wordt als: van eene gilde, kermis enz. Men zegt het ook wel voor: naar de herberg gaan. Vóór het verbieden der begrafenis-malen was men, ten platte lande alhier, gewoon aan den buren eenig bier ten beste te geven, gelijk ook bij huwelijken; dit noemde men ook: te bier gaan.

Gagel. Een gewas 't welk in deze streken op broek- en heideland zeer gemeen is. Op dezelve groeit eene soort van bessen, van welke men vet of was stookte om tot kaarsen te gebruiken. Men schijnt van hetzelfde ook in het brouwen van bier gebruik gemaakt te hebben. Dit gewas is een kenteeken van deugdzamen grond, en in de heidegrond daarmede bezet, vooral goed ter ontginning. Toen onder den grooten baas Napoleon de tabak zoo duur was, teelden vele boeren in Noordbrabant hun eigen tabak en bereidden hem met gagel als bij inzouting en roemden er over zoo in smaak als in prijs.

Hoolbier, haalbier = bier zonder suiker, in tegenstelling van gesuikerd bier.

Knutsen = kneuzen. Hiervan heeft men ook het znw. knuts. Zoo wordt gezegd: Met Paschen knutst men vele eiëren. – Met een glas aanstooten bij het drinken van elkanders gezondheid heet ook knutsen

Kwanselbier. Dit werd vroeger algemeen in Noord-Br. bij ondertrouw, gewoonlijk aan het huis der bruid aan hare speelgenooten en die des Bruidegoms of aan de jongmans en jonge dochters der buurt, soms aan een grooter deel, enkele gevallen aan die van het geheele dorp (dit was het geval in 1817 bij het huwelijk mijner Ouders te Bergeijk voltrokken) gegeven. Dewijl op deze vrolijke bijeenkomst vaak, dronkenschap, twist, enz. ontstond, verboden Hun. Hoogm. Staten Generaal der vereenigde Ned., bij eene wet in 1656 de rijkwansel- en boksenbieren, het schieten en andere ongeregeldheden bij den ondertrouw ten strengste, waardoor die gewoonten veel verminderden, maar nimmer geheel werden uitgeroeid.

In mijne jeugd ben ik nog eenige malen daarop genoodigd; thans bestaat dat gebruik bijna niet meer in deze oorden. Kwansel noemde men meestal deze partij, hetwelk volgens sommige geleerden beteekent, dat de ondertrouwd en van stand wisselden, het betere met het mindere verruilden; dat is: dat zij hunne vrijheid en vrolijk leven, aan den ongehuwd en staat eigen, aan het zwaardere huwelijksjuk opofferden. – Mij dunkt dat het ook wel zijnen naam kan te danken hebben aan het onmatig of overtollig gebruik van bier of dat er zoo verkwistend mede gehandeld werd.

Kwanselen, voor storten van eenig vocht, bijv. Gij hebt melk, bier, wijn enz. uit het glas gekwanseld. Zorg dat gij niet kwanselt.

Leppik (e als Fr. ai) = bier of anderen drank na een' verkoop ten beste gegeven.

Meugen = mogen, gaarne hebben, vooral spijs of drank.

Pan. Oudtijds beteekende panhuis een brouwhuis of brouwerij, naar de groote ketels; in den ouden tijd pannen genaamd, waarin bier en andere dranken gemaakt werden. Ook zout wordt in zulke ketels bereid; hiervan nog zoutpan enz. In sommige streken beteekent pan ook een dal.

Pan-huis, beteekende oudtijds een brouwhuis of brouwerij en heette aldus naar de groote ketels, in den ouden tijd pannen genaamd, waarin zout, bier en andere dranken gemaakt werden. – Deze beteekenis van het woord pan is nog overig in zoutpan.

Pimpelen, ww. = een goed glas drinken. Vroeger verstond men onder pimpeltgens kopjes met ooren.

Pitsen, ww. = uitnemend weinig drinken of proeven. Bijv. Hij pitst maar. Ge hebt er niet van gepitst.

Pooien = stevig, onmatig drinken.

Pruver = dronkaard, een misbruikmaker van sterken drank.

Thomas (Sint). Op dezen dag heeft elders de gewoonte plaats, dat de dienstboden hunne meesters of meesteressen buiten de deur (of ook wel in den kelder of ander vertrek) en niet weder in huis laten, zonder de belofte van eene gift of eenig onthaal. Zij veinzen dezelve niet te kennen, evenals de Apostel Thomas zijnen Goddelijken Meester niet herkende; dan de uitlegging van anderen komt mij wel zoo aannemelijk voor, dat Thomas, uit blijdschap niet heeft kunnen gelooven, dat het inderdaad de Heer was. – In deze streken sluiten, op vele plaatsen, de scholieren de Meester buiten de school. – Sedert 1840 hebben de kinderen in mijne standplaats [Westerhoven] $\frac{1}{2}$ ton bier. Deze is dan ook hun voornaamste feestdag.

Tuten, tuteren, ww. = pooiën, drinken. Beide worden weinig gehoord.

Tutsen, ww. = recht tegen elkander stooten, met een glas klinken. Vergelijk toetsen.

Zuipe. Dat is hier, evenals in Gelderland, eene melkpad uit melk met oud bier, meel en stroop, gewoonlijk echter uit bier, karnemelk, eijeren, enz. zamengesteld. In Groningerland is Zuipe een drank, gekookt van bier met brandewijn en dojers van eijeren, doormengd

met suiker en kaneel. In Friesland wordt karnemelk bij de boeren zuip genaamd. Hoeufft zegt: Bij mij lijdt het geen twijfel, of dit zuipe, suipe, is hetzelfde als het Fransche soupe.

Johan Biemans restaureert een Westerwaldkan, opgegraven achter voormalig hotel Beukenhof (hoek Hof - Domineestraat, Bergeijk). Op de poster achter Johan staat precies dezelfde kan. Foto gemaakt in het Eicha Museum, dat een tentoonstellings- en restauratieruimte had in het souterrain van Buurthuis 't Hof (Eerselsedijk, ongeveer op de plek waar nu De Kattendans staat). De collectie van het voormalige Eicha museum is vandaag de dag te zien in het Cultuurhuis Bergeijk (Domineestraat 8A, Bergeijk).

Jopie Biemans-Reijnen, de vrouw van Johan Biemans, collecteerde in de Carnavalsoptocht van (waarschijnlijk) 2001 voor de (virtuele) Bierstichting. Daarmee haalde ze een aanzienlijk bedrag op voor de Nierstichting.